

Alexie Cojocaru

REGĂSIREA UNEI OPERE PIERDUTE: *OCTOIHUL* ROMÂNESC AL MITROPOLITULUI DOSOFTEI AL MOLDOVEI

În anul 1883, cu ocazia unei vizite de studiu la Mănăstirea Putna, episcopul Melchisedec al Romanului (1879–1892) a găsit aici o carte pe care ierarhul a considerat-o vrednică de a fi scoasă din anonim și introdusă în circuitul științific al vremii¹.

Cartea era un *Octoih* tipărit în limba română. Nu avea foaie de titlu, nici nu menționa anul și locul tipăririi, numele domnului sau pe cel al mitropolitului țării. *Octoihul* se găsea în coligat cu alte două cărți – românești și acelea – tipărite în Iași: *Paremiile preste an* (1682) și un *Molitvelnic* (1681). Aceste tipărituri – spre deosebire de *Octoih* – aveau fiecare câte o foaie de titlu în care era precizat cum că ele fuseseră traduse și tipărite de Dosoftei, mitropolitul Moldovei.

Deoarece aceste trei cărți se aflau legate împreună (în ordine: *Paremiile*, *Molitvelnicul*, *Octoihul*), episcopul Melchisedec a atribuit *Octoihul* tot mitropolitului Dosoftei, fără a aduce însă alte argumente.

Descoperirea era, într-adevăr, importantă. Episcopul găsisse la Putna *prima traducere a Octoihului în limba română*, operă ce arunca o lumină nouă asupra începutului introducerii limbii române în cultul ortodox de la noi. Pe de altă parte, descoperirea avea să primească însușirea de *unicat*, deoarece, după anul 1883, nimeni nu a mai găsit vreun alt exemplar din acea ediție.

Între timp, *Octoihul* a fost înstrăinat de la Mănăstirea Putna. În anul 1895, prin ordinul 2058 al Consistoriului din Cernăuți, cartea a fost transferată la biserica din satul Găurenii, comuna Românești, județul Suceava. Cu trecerea anilor, transferul a fost uitat, iar *Octoihul* – declarat pierdut.

Arhiva Mănăstirii Putna a păstrat însă amintirea cărții în nu mai puțin de cinci inventare, dar și într-o scrisoare din anul 1855. Coligatul – cu toate cele trei cărți ale sale – a fost înregistrat, invariabil, sub titlul „*Paramiei*”, pentru că prima

¹ Melchisedec Ștefănescu, *O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în *RIAF*, an I, vol. I, fasc. II, București, 1883, p. 275: „Se începe cu titlu grecesc: «**ΑΡΧΙ ΕΥΗ ΘΕΩ ΑΓΙΩ ΤΗΣ ΚΥΤΩΙΧΣ. ΑΝΧΕΠΤΥΡΥΚΣ ΔΣΤΥΛ ΣΒΗΤΥ ΔΕ ΟΣΜΟΓΛΑΣΝΙΚΣΛ.** Începătură cu *D[umne]zăul Sv[ă]nt de Osmoglasnicu*». În această carte se află numai slujba duminicelor pe trei glasuri, și apoi încetează; însă lucrarea nu este isprăvită: căci chiar tropariul dela urmă, al fericirilor, glasului al 3-lea, nu este întreg, lipsind o filă. În total sînt păstrate 39 file. Se vede că mitropolitul Dosotheiu plănuse a traduce și introduce în Biserică românește toate cărțile cele mai necesare cultului divin. El le-a tipărit tot părți și isolate, după cum le traducea treptat, și după cum avea mijloace a le tipări”.

carte a coligatului era tocmai aceasta. Cele cinci inventare erau: 1) cel din anul 1796, unde, în capitolul „Cărți românești”, la poziția 94, era scris: „O carte Parameile preste an, tipărită pe coală în 4, în tiparnița țărâi, în Soceavă², v let 7191 <1682>, octomvrie, în 7, între care iaste și Liturghie, cazanii și alte slujbe, foarte veche, și cu legătura stricată. 30 hr(eițari)”³; 2) inventarul cărților și manuscriselor din anul 1843, poziția 143: „1 exemplari Paramei pe întregu anu, mold(ovenesc), în cvarto, tipărit în Iași, la anii de la Adam 7191”⁴; 3) inventarul din anul 1829, poziția 43⁵; 4) inventarul din anul 1856, poziția 435: „Buch Paramei genannt in quart, gedruckt zu Suczawa im Jahre 7191, in steifen deckel und leder gebunden schon stark beschädigt. 30 crăițari”⁶; 5) inventarul odoarelor din anul 1863, poziția 504: „Paramei, zu Suczawa, in J[ahre] 7191 gedruckt, in steifen deckeln und leder gebunden, stark beschädigt”⁷. În ceea ce privește scrisoarea, ea este datată la 1/13 august 1855 și a fost compusă de „proprietariul Cernăuți”, boierul Gheorghe Hurmuzache. În epistolă, acesta cerea Consistoriului din Cernăuți să i se împrumute, pe trei luni, cartea *Paremiilor* de la Mănăstirea Putna, fiind-i necesară în „ocupăciunile sale literare”. Cererea i-a fost împlinită la 24 august 1855⁸.

Mărturia episcopului Melchisedec din anul 1883, a fost folosită – în situația pierderii *Octoiului* original – de mai mulți istorici ai literaturii române: Ioan Bianu și N. Hodoș⁹, G. Călinescu¹⁰, N. Iorga¹¹, Al. Piru¹², George Ivașcu¹³, N. Cartoian¹⁴.

² În foaia de titlu este scris doar că *Paremiile* fuseseră tipărite în „tiparnița țărâi”. După cum se vede, autorii inventarului din anul 1796 au plasat greșit capitala Moldovei, la sfârșit secolului al XVII-lea.

³ Monah Alexie Cojocaru, *Inventarul de odoare și obiecte ale Mănăstirii Putna (1796)*, în *AP*, II (2006), nr. 1–2, p. 124, poziția 94.

⁴ *AMP*, *Izvod asupra tot felui de cărți rusești, moldovenești și grecești, câte să află întru aceasta Monastire Putna*, 1843, f. 6^v.

⁵ *AMP*, *Inventarium des gr. n.u. Klosters Putna*, 1856, f. 84^t, poziția 435, rubrica „Nr. de inv. din anul 1829”.

⁶ *AMP*, *Inventarium*, 1856, f. 84^t. Traducere: „Carte numită Paramei, în quart, tipărită la Suceava, în anul 7191, cu copertă tare și legată în piele, foarte puternic deteriorată”.

⁷ *AMP*, *Inventarium des gr. n.u. Klosters Putna*, 1863, p. 200.

⁸ *AMP*, *Dosar de corespondență diversă*, 1855, f. 80^{f-v}, 83^{f-v}. Celelalte cărți românești erau: *Gâlceava înțeleptului cu lumea*, Iași, 1698; *Trebnic*, fără loc și an; *Evanghelie*, text grec-român, București, 1693; *Biblia*, București, 1688; *Psaltire*, Iași, 1743; *Molitvelnic*, București, 1722; *Viețile Sfinților*, Iași, 1682–1686. În listă mai figura și un *Liturghier*, Iași, 1697, dar nu a fost împrumutat.

⁹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom I (1508–1716), 1903 (citată mai departe *BRV*), p. 263: „Într-un volum din Mănăstirea Putna, în care se află legate la un loc mai multe lucrări ale mitropolitului Dosoftei, episcopul Melchisedec a găsit câteva file formând începutul unui *Octoih*, pe care îl atribuie mitropolitului moldovenesc [urmează titlul cărții]. În cele 39 file următoare se află slujba duminicelor pe trei glasuri. Cartea n-a fost terminată”.

¹⁰ *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1982, p. 10.

¹¹ *Tipărituri în scrisori și inscripții ardelenne și maramureșene* în „Studii și documente”, vol. XIII, București, 1906, p. 6–7.

¹² *Istoria literaturii române I. Perioada veche*, ediția a treia revizuită, București, 1970, p. 182.

¹³ *Istoria literaturii române I*, București, 1969, p. 207–208.

¹⁴ *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 204.

Cu trecerea timpului, au început să apară și îndoielile. Ștefan Ciobanu, de pildă, omitea să introducă *Octoihul* printre traduceriile mitropolitului Dosoftei¹⁵. La fel și părintele Mircea Păcurariu¹⁶. Alți istorici s-au exprimat vag în privința existenței cărții, preferând căi de mijloc și cuvinte de genul „este posibil” și „se pare”. Îndoiala apăruse însă mai dinainte. Încă din anul 1943, părintele Scarlat Porcescu făcea următoarele afirmații: „Mai toți istoricii Bisericii Ortodoxe Române și cercetătorii culturii noastre vechi au susținut – unii cu rezerve, alții cu oarecare siguranță – că versificatorul psalmilor a tipărit și *Octoihul*. În realitate, este vorba de un text prescurtat al *Octoihului* – un fel de *Octoih Mic*, obișnuit ulterior în locașurile de cult – pregătit, s-ar putea admite, de Dosoftei, din care s-a tipărit doar un fragment. Cum de s-a tipărit și s-a păstrat numai acest fragment? Nu cumva este o parte dintr-o tipăritură ulterioară, pe care călugării de la Putna au legat-o la un loc cu cărțile care, sigur, au fost tipărite de Dosoftei? Exemplarul văzut de Melchisedec nu se mai păstrează la Putna, și, ca atare, nu se poate face o cercetare critică în legătură cu acest fragment de *Octoih*¹⁷.

*

Îndoielile acestea iau astăzi sfârșit. *Octoihul* mitropolitului Dosoftei a fost regăsit în *Depozitul de Carte veche* al Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților și a fost întors mănăstirii Putna. Cartea corespunde descrierii făcute în anul 1883 de către episcopul Melchisedec Ștefănescu: ea are pe prima filă tipărite cuvintele **АРХИ ЄВН ѠЄѠ АРІѠ ТИЄ ѠКТѠИХОУ. АНЧЕПЪТЪРЖКЪ ДССЪЛ СВНТ ДЕ ѠСМОГЛАСНИКЪЛЪ**, conține slujbele duminicilor pe primele trei glasuri¹⁸ și are ultima filă lipsă. *Octoihul* se găsește, într-adevăr, în coligat cu un *Molitvelnic* (1681) și cu o altă carte *Paremiile preste an* (1682), ambele tipărite de mitropolitul Dosoftei. Ele sunt legate în ordinea inversă prezentării noastre. Pe prima filă a coligatului se află numărul de înregistrare 435, ce reprezintă poziția cărții în Inventarul Mănăstirii Putna din anul 1856. În anul 1863, peste acest număr a fost lipit un timbru alb pe care a fost scris un nou număr de inventar (504) din care astăzi se mai poate citi doar prima cifră.

Paginile *Octoihului* au 28 de rânduri fiecare¹⁹. Textul are inițiale simple²⁰, tipărite – ca întreg restul cărții – într-o singură culoare (neagră). *Octoihul* are și șase xilografuri: una, la f. 1^r (399^r); alta, la f. 18^r (416^r); alte patru xilografuri mai mici, la filele 2^r (400^r), 7^r (415^r), 31^r (429^r) și 32^r (430^r). Coligatul are copertile din scânduri îmbrăcate în piele neagră, pe care au fost imprimate două medalioane.

¹⁵ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1989, p. 213–218.

¹⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, p. 101–107.

¹⁷ Scarlat Porcescu, *Activitatea cărturărească a Mitropolitului Dosoftei*, în *MMS*, an LXI (1943), p. 819–820.

¹⁸ Prin „glas” sau „eh” (grec.) se înțelege una dintre cele opt game melodice folosite în cult de către unele biserici ortodoxe. Aceste „glasuri” au origine bizantină și sunt în număr de opt (șase diacronice și două cromatice).

¹⁹ Cu excepția filelor care au titluri ori xilografuri.

²⁰ Singura excepție este inițiala filei întâi, care este ceva mai amplă.

Dintre acestea, cel de al doilea este mai bine conservat și conține un scut heraldic sfertuit (cu patru cartiere și tot atâtea simboluri) deasupra căruia este reprezentat (se pare) un vultur bicefal.

Octoihul are 44 și nu 39 de file, așa cum credea episcopul Melchisedec în anul 1883. Eroarea s-a strecurat pentru că filele cărții au fost de la bun început greșit numerotate, ultima filă primind întâmplător cifra 39 (fila precedentă este numerotată cu cifra 40!)²¹.

Filele *Octoihului* au mai primit o numerotare în perioada contemporană²².

Cartea este alcătuită dintr-o succesiune de 11 caiete, care au, fiecare, câte patru file. În fiecare caiet, aceste file sunt formate din pliarea a două coli de hârtie mai mari. Prima coală are tipărită, întotdeauna, în partea de jos, o literă: **Г**, la caietul nr. 3; **Д**, la caietul nr. 4; **Є**, la caietul nr. 5; **Ж**, la caietul nr. 6 ș.a. Excepție face caietul nr. 1 (**А**) unde litera corespunzătoare lipsește. Caietul nr. 2 (**Б**) lipsește în întregime din exemplarul *Octoihului* nostru. Coala a doua a fiecărui caiet este și ea numerotată cu o literă – identică cu cea de pe prima coală – plus cifra **Б**. Aceasta din urmă este scrisă, uneori, mai mic (cam jumătate din înălțimea literei). Avem astfel coli numerotate cu: **ГБ, ДБ, ЄБ, ЖБ** ș.a.

Întreaga carte a *Octoihului* are trei părți: glasurile I, II și III. Fiecare glas are, la rândul-i, câte patru caiete, cu excepția glasului al III-lea, care are un caiet lipsă.

Numerotarea actuală a filelor	Numerotarea originală a filelor	Caiet
GLAS I		
399	1	А (1)
400	2	
401	3	
402	4	
403	13	Г (4)
404	14	
405	15	
406	16	Б (3)
407	9	
408	10	
409	11	
410	12	Г (4)
411	13	
412	14	
413	15	
414	16	

²¹ Textul însă are continuitate, ceea ce înseamnă că filele au fost corect „fățuite” (pliate).

²² În textul de față le vom folosi pe amândouă. Ultima numerotare va fi redată între paranteze rotunde.

GLAS II		
415	7	Ä (5)
416	18	
417	19	
418	20	
419	23	Ė (6)
420	22	
421	21	
422	24	Ж (7)
423	–	
424	26	
425	27	
426	28	Š (8)
	29	
428	30	
429	31	
430	32	
GLAS III		
431	33	З (9)
432	34	
433	35	
434	36	
435	33	З (10)
436	34	
437	35	
438	36	І (11)
439	37	
440	37	
441	40	
442	39	

Se observă:

1) La textul glasului I (caietele **Ä–Г**):

- caietul **Б** (cu filele 5–8) lipsește, iar în locul lui a fost legat greșit caietul **Г**;
- caietele **Г** și **Б** sunt inversate între ele;
- caietele **Ä, Б, Г** au, fiecare, filele numerotate corect (spre deosebire de filele altor caiete de la glasurile II și III);
- caietul **Г** se repetă de două ori.

Din cauza acestor lipsuri, inversări și repetări, textul glasului I este incomplet și nu are continuitate.

2) Textul glasului al II-lea (caietele **Ä–Š**):

- are toate caietele, complete și legate în ordine;
- unele file sunt greșit numerotate:
  - la caietul **Ä**: fila 17 (415), numerotată greșit 7;
  - la caietul **Ė**: fila 21 (419), numerotată greșit 23;
fila 23 (421), numerotată greșit 21;
- la caietul **Ж**, fila 25 (423) este nenumerotată.

Textul este complet și are continuitate de la un capăt la celălalt.

3) Textul glasului al III-lea (caietezele **3–I**):

– are toate caietezele, complete și în ordine.

– caietul nr. 10 este greșit numerotat cu litera **3**, în loc de **I**.

– unele file sunt, iarăși, greșit numerotate:

– la caietul **3**: fila 37 (435), numerotată greșit 33;

nr. 10   fila 38 (436), numerotată greșit 34;

              fila 39 (437), numerotată greșit 35;

              fila 40 (438), numerotată greșit 36;

– la caietul **I**: fila 41 (439), numerotată greșit 37;

nr. 11   fila 42 (440), numerotată greșit 37;

              fila 43 (441), numerotată greșit 40;

              fila 44 (442), numerotată greșit 39.

Textul este complet, cu excepția troparului Maicii Domnului din care lipsesc ultimele cuvinte. Și acest text are continuitate deplină.

*

Respingem cu toată certitudinea ca *eronată* ipoteza conform căreia *Octoiul* nu ar fi fost o traducere și o tipăritură a mitropolitului Dosoftei. Găsim, de asemenea, *neîntemeiată* și *greșită* afirmația conform căreia *Octoiul* a fost o „tipăritură ulterioară, pe care călugării de la Putna au legat-o la un loc cu cărțile [...] tipărite de Dosoftei”. Adevărul este că toate cele trei cărți – *Paremiile* (1683), *Molitvelnicul* (1681) și *Octoiul* (nedatat), ce alcătuiesc, împreună, în această ordine, coligatul 2505 – au fost traduse și tipărite de una și aceeași persoană, mitropolitul Dosoftei, în penultimul deceniu al secolului al XVII-lea. Iată argumentele:

a) *Octoiul* are *însemnări autografe* ale mitropolitului Dosoftei. Acestea sunt, în majoritate, adnotări la traducere. Astfel, la fila 19^f (417^f), în stihira: „*Viață, Dătătoriule H(ri)s(toase), de voe patimă suferiși pentru mortaci, și, în iad, pugarându-Te ca un putiarnic, pre aceia, acolia, venirea Ta ce aștepta, îi apucași ca din mână de putiarnic [...]*”, Dosoftei a subliniat ultimele trei cuvinte și a scris sub ele: „*ca de la fiară putiarnică*”. La fila 35^v (433^v), în stihira: „*D(u)mn(e)dzăirii formă, Ună spunem, în Trei stătницеști, și-mpărțăriate proprietăți, a Tatăl și Fiiul și Duhul, slăvit ești, strigând: «D(u)mn(e)dzăul părinților noștri!»*”, cuvântul „*stătницеști*” a fost subliniat, iar, marginal, mitropolitul a scris: „*πιστατ[...]*”²³; *statnice*”. Și iarăși, la fila 32^v (430^v), lângă textul: „*Celor în iad, pugarând H(ri)s(tos), le bine vesti, «Cutedzați!»*”, dzăcându-le, «*Acmu am biruit. Eu sânt Învieria. Eu pre voi voi scoate răsăpind a morții porți!*”, s-a scris: „*1 Pet[ru] 3, 19*”. De asemenea, la fila 26^v (424^v), în rugăciunea: *Roagă pre al tău Fiiu și D(o)mn, Ficioară curată, prădațelor izbăvire, celor de-n protivă-n cungiurare [...]*”, cuvântul subliniat de noi a fost tăiat și înlocuit cu: „*de acia*”. La fila 24^f (422^f), în textul: „*Dinților lor,*

²³ Neclar [n.ed.].

nu da, Mântuitorule, pre șerbul Tău, că cu de leu **chip** asupra mia să pornesc și dară pizmașii miei”, Dosoftei a tăiat iarăși cuvântul subliniat și a scris în locul lui: „nărav”.

Însemnări autografe ale mitropolitului Dosoftei sunt și în celelalte două cărți ale coligatului. Astfel, la fila 24^v (30^v), în stihira: „Și deșchidzu din budzăle miale diriapte, că adevărătate deprinde-va gătlejiul meu; spurcate-s toate graiurile rostului meu, nemică într-înse nu-i țăpos [...]”, mitropolitul a pus un asterisc în dreapta cuvântului „spurcate-s”, și, marginal, a adăugat: „naintia mia budzele nediriapte, cu direptate”. O altă intervenție se constată și la fila 20^f (64^f), unde, în dreptul paremiei din cartea *Pildelor*, Dosoftei a scris: „dintr-alt izvod”. Și, iarăși, la fila 39^f (83^f), în propoziția: „Mărs-ai pre pământul mării [...]”, mitropolitul a scris sub penultimul cuvânt, un alt cuvânt: „izforul”. Din nou, la fila 71^f (115^f), în propoziția: „Arată direptului și va adaoge a priimirea; începătura înțălepciunei – (fri)ca D(o)mnului”, literele dintre paranteze lipsesc în text, ele fiind scrise marginal. La fel, la fila 30^v (303^v), în textul: „[...] și din Ficio(a)ră Sv(ă)ntă, întrupându-Să, S-au deșertat pre Sine, formă de șerb luând [...]”, cuvântul marcat de noi nu apare în textul cărții, ci este scris cu mâna peste un alt cuvânt. În sfârșit, în aceeași pagină, în propoziția: „[...] ca întru Adam, **carii mor**, să să facă vii [...]” cuvintele subliniate sunt scrise, iarăși, marginal, înlocuind cuvântul „murind”.

Aceste însemnări – la care se mai adăugă și desenarea unor cruci în dreptul unor anumite texte – sunt doar cele mai importante adnotări ale cărții. Ele arată că *Octoihul* a fost *proprietate personală* a mitropolitului Dosoftei.

b) Toate cele șase **xilogravuri** ale *Octoihului* se regăsesc în celelalte tipărituri ale mitropolitului Dosoftei. Astfel, *Maica Domnului Împărăteasă*²⁴ ținând în brațe pe Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, se regăsește în *Psaltirea în versuri*²⁵ (1673) și în *Viața și petrecerea sfinților* (1682–1686)²⁶. În xilogravură, sub picioarele Fecioarei, sunt reprezentați șapte serafimi care susțin un tron pe care șade Maica Sfântă, iar de-a dreapta și de-a stânga ei sunt înfățișați doi sfinți, în rugăciune. La baza tronului sunt scrise cuvintele: „Mariia, bucură-te, a tuturor bucurie!”. Cea de-a doua xilogravură, *Arătarea celor trei îngeri la stejarul Mamvri*²⁷, apare în *Psaltirea în versuri*²⁸, *Psaltirea slavo-română*²⁹ (1680), *Dumnezeiasca Liturghie*³⁰ (ediția 1683) și în *Viața și petrecerea sfinților*³¹. Cea de a treia xilogravură îl înfățișează, în medalion, pe Mântuitorul Iisus Hristos, iar de-a dreapta și de-a stânga Sa

²⁴ **BMP**, *Octoih*, inv. 2505, f. 1^r (399^f).

²⁵ **BRV**, p. 209.

²⁶ **BMP**, *Viața și petrecerea sfinților*, 1682–1686, inv. 820, Iași, f. 105^f.

²⁷ **BMP**, *Octoih*, inv. 2505, f. 18^f (416^f).

²⁸ **BRV**, p. 211.

²⁹ **BMS**, *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680, inv. 667, f. 146^f.

³⁰ **BMP**, *Dumnezeiasca Liturghie*, 1683, inv. nr. 2505, f. 1^f (274^f).

³¹ **BMP**, *Viața și petrecerea sfinților*, 1682–1686, inv. 820, fila de titlu, 39^f, 49^v

sunt reprezentați Fecioara Maria și Sfântul Ioan Botezătorul³². Xilogravura se regăsește în *Psaltirea slavo-română*³³, *Molitvelnic de-nțeles*³⁴, *Paremiile peste an*³⁵ și *Dumnezeiasca Liturghie*³⁶ (ediția 1683). A patra xilogravură îl înfățișează tot pe Iisus Hristos, într-un decor vegetal. Această xilogravură este reîntâlnită în *Psaltirea slavo-română*³⁷ și *Molitvelnic de-nțeles*³⁸. A cincea xilogravură – prezentă și în *Dumnezeiasca Liturghie* (ediția 1683)⁴⁰, *Viața și petrecerea sfinților*⁴¹ și în *Paremiile peste an*⁴² – este compusă dintr-o succesiune de flori stilizate. Ultima xilogravură are ca motiv central o floare cu șase petale așezată între doi vreji pe care sunt fructe și frunze. La capetele lor se găsesc două ornamente. Xilogravura a fost folosită și în *Psaltirea slavo-română*⁴³.

c) Toate cele trei cărți ale coligatului au fost tipărite **cu același set de litere**. Acesta, împreună cu o tiparniță, au fost trimise în Moldova, de către patriarhul Ioachim al Moscovei, în anul 1680. Cu aceste litere, mitropolitul Dosoftei a mai tipărit *Psaltirea slavo-română* și *Viața și petrecerea sfinților*. Literele sunt mici, subțiri și foarte clare. Ele se deosebesc mult de literele vechii tiparnițe din Iași cu care mitropolitul tipărise, în anul 1679, *Dumnezeiasca Liturghie*.

d) Singura **inițială amplă** a *Octoiului*, anume cea de la fila 1^f (399^f), se regăsește identică în *Psaltirea slavo-română*⁴⁴, în *Molitvelnicul de-nțeles*⁴⁵ și în *Paremiile preste an*⁴⁶.

Când și unde a fost tipărit *Octoiul*?

Cartea, după cum s-a spus, nu are foaie de titlu. Este un caz singular între celelalte cărți tipărite de mitropolitul Dosoftei, după cum se vede în următorul tabel⁴⁷:

³² BMP, *Octoih*, inv. 2505, f. 32^f (430^f).

³³ BMS, *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680, inv. 667, f. 27^f, 58^f, 109^v, 137^f, 164^v.

³⁴ BMP, *Molitvelnic de-nțeles*, 1681, inv. 2505, f. 133^f (376^f).

³⁵ BMP, *Paremiile preste an*, 1682, inv. 2505, f. 1^f (7^f).

³⁶ BMP, *Dumnezeiasca Liturghie*, inv. 2505, f. 38^f (311^f).

³⁷ BMS, *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680, inv. 667, f. 16^v, 36^v, 68^f, 86^f, 119^f, 153^f, 171^v.

³⁸ BMP, *Molitvelnic de-nțeles*, inv. 2505, f. 117^v (369^v).

³⁹ BMP, *Octoih*, inv. 2505, f. 2^f.

⁴⁰ Dosoftei, *Dumnezeiasca Liturghie* 1679, ediție critică de N.A. Ursu, cu un studiu introductiv de Înalt Prea Sfințitul Teoctist, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei. Anexă: *Dumnezeiasca Liturghie*, ediția a doua, Iași, 1683, foile 46–72, Iași, 1980, p. 206, 218, 244, 272, 278, 282, 286. V. și BMP, *Dumnezeiasca Liturghie*, 1683, inv. 2505, f. 46^f (319^f), 49^f (322^f), 55^v (328^v), 62^v (335^v), 65^f (338^f), 66^f (339^f).

⁴¹ BMP, *Viața și petrecerea sfinților*, 1682–1686, inv. 820, Iași, f. 27^{f-v}, 27^v, 33^f, 47^v.

⁴² BMP, *Paremiile preste an*, inv. 2505, f. 245^v–246^v (numerotarea contemporană).

⁴³ BMS, *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680, inv. 667, f. 8^f.

⁴⁴ BMS, *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680, inv. 667, f. 1^f, 153^f.

⁴⁵ BMP, *Molitvelnic de-nțeles*, inv. 2505, f. 135^f (f. 378^f).

⁴⁶ BMP, *Paremiile preste an*, inv. 2505, f. 18^v (24^v), 21^f (27^f), 27^v (33^v), 30^f (36^f), 8^v (192^v), 13^v (197^v), 27^f (211^f).

⁴⁷ Am marcat cu ✓: există.

Cartea	Foaie de titlu					Prefețe	
	Recto				verso	Către domn	Către cititor
	Numele domnului	Numele mitrop.	Locul tipăririi	Anul	Stema țării cu stihuri		
1	Psaltirea în versuri	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2	Acatistul și paraclisul Maicii Domnului	–	✓	✓	✓	–	–
3	Dumnezeiasca Liturghie	–	–	✓	✓	✓	✓
4	Psaltirea slavo-română	✓	✓	✓	✓	✓	✓
5	Molitvelnic de-nțele	✓	✓	✓	✓	✓	–
6	Paremiile peste an	✓	✓	✓	✓	✓	–
7	Viața și petrecerea sfinților	✓	✓	✓	✓	✓	✓
8	Octoih			–			–

Lipsa foii de titlu se datorează, presupunem, neterminării cărții.

Octoihul se va fi tipărit cândva între anii 1683–1686. Pentru limita inferioară a acestei perioade avem scrisoarea din anul 1683 a mitropolitului Dosoftei (adresată patriarhului Ioachim al Moscovei), în care acesta numea toate cărțile pe care le tipărise cu tiparnița trimisă din Rusia. *Octoihul* nu era menționat printre ele⁴⁸. Cât privește limita superioară a perioadei de interes, ea este anul 1686, când mitropolitul Dosoftei era dus în exil, în Polonia, de unde nu avea să se mai întoarcă niciodată.

Locul tipăririi *Octoihului* a fost, cu siguranță, Iașul. Aici a fost instalată, în 1680, noua tipografie primită de la Moscova, și, tot aici, mitropolitul Dosoftei își tipărise toate cărțile, în răstimpul 1680–1686.

*

Mitropolitul Dosoftei a tradus *Octoihul* după un text grecesc. Acest lucru se vede din aceea că traducerea a împrumutat cuvinte și structuri lexicale din limba greacă:

• „*Tu, demult, vederat lui Avraam, cum Te-arătași în trei staturi. Și, sănguratec, în firia d(u)mn(e)dzăirei, de b(la)goslovie întreagă vederare arătași. Și-n credință Te cântăm, pre monarhul D(u)mn(e)dzău și tresoratecul*”⁴⁹.

Σύ παλαι σαφῶς τῷ Ἀβραάμ ὡς ὄφθης τρισυπόστατος, μοναδικός τε φύσει Θεότητος, θεολογίας τὸ ἀκραιφνέστατον τυπικῶς ἐνέφηνας καὶ πιστῶς ὑμνοῦμέν σε τὸν μονάρχην Θεὸν καὶ τρισήλιον⁵⁰.

⁴⁸ Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom. XXXIV, 1912, p. 1108.

⁴⁹ BMP, *Octoih*, inv. 2505, f. 4^{r-v} (402^{r-v}).

⁵⁰ Ἀνθολόγιου τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, τόμος Α΄, Tesalonic, 1992, p. 386.

• „*Horiuri cugetăriațe a celor nelutative ființe, cu a Tale radze, D(u)mn(e)dzăule monarho*⁵¹ *și tresoratecule, [...] arată lumină ca un lumină-lucrăreț treluciat*”⁵².

Χοροὶ νοεροὶ τῶν αὐλῶν οὐσιῶν, ταῖς σαῖς ἀκτίσι, **Θεὸ μονάρχα καὶ τρισήλιε**, [...] δεῖξον φῶς ὡς **φωτοουργὸς τριλαμπής**⁵³.

• „*Cu-nțălepciune și totputernicie, ne-mpregiur scrisă tresoreață monarhie caria substățâști lumia și o ferești în nebetejită tocmală, cu totul întreagă, petreci cu sălaș într-a mia inemă [...]*”⁵⁴.

Σοφῶς καὶ πανσθενῶς, ἀπερίγραπτε **τρισήλιε μοναρχία**, ἡ ἡποστήσασα τὸν κόσμον καὶ συντηροῦσα ἐν ἀλωβήτῳ τάξει παντελεῖ, ἐνοίκησον τῇ ἐμῇ καρδία ὑμνεῖν καὶ δοξάζειν σε ἀσιγήτως σὺν χοροῖς ἀγγέλων εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας⁵⁵.

• „*Unință-I Troița din sus de fire, negrăit prespre minte, [...] să cântă și de noi triipostasnicul D(o)mn*”⁵⁶.

Μονὰς ἡ Τριάς **ἡπερφυῶς** ἀρρήτως ὑπὲρ ἔννοιαν [...] συμφώνως μέλπεται καὶ ἡμῖν **τρисуπόστατος** Κύριος⁵⁷.

• „*Cel supără-ființă și săngurat D(o)mn H(risto)s, și naștere Celui de mai-(na)inte de-nceput Părinte [...]*”⁵⁸.

Ο **ὑπερούσιος** καὶ μόνος Κύριος, Χριστὸς ἀπαύγασμα τοῦ προανάρχου Πατρός, [...] ⁵⁹.

• „*Cel supără de ființă D(u)mn(e)dzău și D(o)mn, din tine S-au întrupat, din bunătate [...]*”⁶⁰.

Ο **ὑπερούσιος** Θεὸς καὶ Κύριος ἐκ σοῦ σεσάρκωται δι' ἀγαθότητα [...] ⁶¹.

• „*A d(u)mn(e)dzăiasca fire de o ființă, tresoratecă, cântăm [...]*”⁶².

Θείας **φύσεως ὁμοουσίου**, τὸ τρισήλιον ὑμνοῦμεν [...] ⁶³.

⁵¹ Transliterare nesigură [n.ed.].

⁵² *Octoih*, f. 22^r (420^r).

⁵³ Ἀνθολόγιου, p. 403.

⁵⁴ *Octoih*, f. 22^v (420^v).

⁵⁵ Ἀνθολόγιου, p. 404.

⁵⁶ *Octoih*, f. 4^v (402^v).

⁵⁷ Ἀνθολόγιου, p. 386.

⁵⁸ *Octoih*, f. 34^r (432^r).

⁵⁹ Ἀνθολόγιου, p. 415.

⁶⁰ *Octoih*, f. 34^r (432^r).

⁶¹ Ἀνθολόγιου, p. 415.

⁶² *Octoih*, f. 35^r (433^r).

⁶³ Ἀνθολόγιου, p. 416.

• „*Nemiarnic fiind Avraam, s-au spodobit cu închipuire de-au priimit sănguratec, amu, D(o)mn în trei staturi **supră-ființatec** [...]*”⁶⁴.

Μέτοικος ὑπάρχων ὁ Ἄβραάμ κατηξιώθη τυπικῶς ὑποδέξασθαι ἐνικὸν μὲν Κύριον ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, **ὑπερούσιον** [...]

• „*Lui Tatăl și Fiiul să ne închinăm cu toțai și Duhului drept deopotrivă cinste, slavă, Troița cia nezidită și **suprăd(u)mn(e)dzăiască putiare, caria o slăvăsc a celor fără trup ciate** [...]*”⁶⁶.

Πατέρα καὶ Υἱὸν προσκυνήσωμεν πάντες καὶ Πνεῦμα τὸ εὐθεὶς καὶ ἰσότιμον δόξη, Τριάδα τὴν ἄκτιστον καὶ **ὑπέρθρον δύναμιν**, ἣν δοξάζουσι τῶν ἄσωμάτων αἱ τάξεις ταύτην σήμερον καὶ γηγενεῖς μετὰ φόβου πιστῶς εὐφημήσωμεν⁶⁷.

• „*Caria firește depreună văcuitoare slavă scoțând **săngură-ncepătoratecă** Troiță Sv(ă)ntă, [...] a a Ta slavă să vadză spodobiaște ne-ncepută și ună lucoare acia tresoratecă*”⁶⁸.

Η φυσικὴν συναΐδιον δόξαν προβαλλομένη, **μοναρχικωτάτη** Τριάς ἁγία, τοὺς ἀνυμνοῦντας ὀρθοδόξω σε πίστει τῆς σῆς δόξης ἰδεῖν ἀξίωσον ἄναρχον καὶ μίαν αὐγὴν τὴν τρισήλιον⁶⁹.

• „*Cuprindzătoriu de pre ființă fiind D(u)m(ne)dzău Cuvântul [...]*”⁷⁰.

Συνεκτικὸς κατ' οὐσίαν ὑπάρχων ὁ Θεὸς Λόγος [...]

• „*În nespus luciu de bunătate, acia necuprinsă-n gând a a Ta strălucire și **trelucată d(u)mn(e)dzăire, lumină dățătoare, luco(a)re-m(i) dăruiaște***”⁷².

Ἐν ἀφάτῳ πελάγει χρηστότητος τὴν ἀπερινόητον τῆς σῆς ἐλλάμψεως καὶ **τριλαμποῦς θεότητος** φωτοδότιδα αἴγλην μοι βράβευσον⁷³.

• „*[...] și cu **lumină treluciată m-au luminat***”⁷⁴.

[...] καὶ **φωτὴ τριλαμπῆ** με κατηύγασε⁷⁵.

• „*[...] Părinte, Cuvântule de o formă, și Duhul, **treluminatecă putiare** [...]*”⁷⁶

⁶⁴ *Octoih*, f. 35^r (433^r).

⁶⁵ Ἀνθολόγιου, p. 416.

⁶⁶ *Octoih*, f. 4^v (402^v).

⁶⁷ Ἀνθολόγιου, p. 386.

⁶⁸ *Octoih*, f. 23^v (419^v).

⁶⁹ Ἀνθολόγιου, p. 402.

⁷⁰ *Octoih*, f. 23^v (419^v).

⁷¹ Ἀνθολόγιου, p. 402.

⁷² *Octoih*, f. 23^v (419^v).

⁷³ Ἀνθολόγιου, p. 402.

⁷⁴ *Octoih*, f. 23^v (419^v).

⁷⁵ Ἀνθολόγιου, p. 403.

⁷⁶ *Octoih*, f. 35^v (433^v).

[...] Πάτερ, Λόγε σύμμορφε καί τὸ Πνεῦμα, **τρίφωτον κράτος** [...] ⁷⁷.

• „*Stolești pururia a îngerilor voinicămi cătră nestrămutare, Săngur fiind nestrămutat, Acel triipostasnic D(o)mn*” ⁷⁸.

Ρυθμίζεις αἰεὶ τῶν ἀγγέλων στρατιάς πρὸς ἀτρεψίαν, μόνος ὑπάρχων ἀναλλοίωτος, ὁ **τρισπόστατος Κύριος** ⁷⁹.

La nevoie, Dosoftei a împrumutat cuvinte și din limba latină:

• „*Tu, șiruri nelutatecele și cerești le **substățăști** ca oglindzi a Talii frămseți, Troiță nedespărțată monarhie* [...]” ⁸⁰.

Σὺ τάξεις τὰς αὐλούς καὶ οὐρανίους **ὑπέστησας** ὡς ἔσοπτρα τοῦ σοῦ κάλλους Τριὰς ἢ ἀδιαίρετος μοναρχία ⁸¹.

• „*Carele tot, întâi, **subsistenția** au fințat a zidirii* [...] *s-au înființat cu necercata bunătațe, D(u)mn(e)dzău Născătoare, și lumină tresoreață tuturor au răsărit, a Ună d(u)mn(e)dzăire și d(o)mnie*” ⁸².

Ὁ πᾶσαν πρὶν **ὑπόστασιν** οὐσιώσας τῆς κτίσεως ἐν μήτρα σου οὐσιώθη ἀπείρω ἀγαθότητι, Θεοτόκε, καὶ φῶς τρισήλιον πᾶσιν ἀνέτειλε τῆς μιᾶς θεότητος καὶ κυριότητος ⁸³.

• „*Ca ciaia ce cu totul preste toate ciale ce sânt a a Ta **providenție**, a ciale de pace dăruitoare întinzând radze și spăsătoare, Împăratul păcii, păziaște-mă întru pacia Ta, că Tu ești viața și pacia tuturor*” ⁸⁴.

Ὁς ὀλικῶς ἐπὶ πάντα τὰ ὄντα τῆς σῆς **προνοίας** τὰς εἰρηνοδώρους ἀπλῶν ἀκτίνας καὶ σωτηρίους, βασιλεῦ τῆς εἰρήνης, φρούρησόν με ἐν τῇ εἰρήνῃ σου σὺ γὰρ εἰ ζωὴ καὶ εἰρήνη τοῦ σύμπαντος ⁸⁵.

*

CONCLUZII

Octoihul, împreună cu celelalte traduceri ale mitropolitului Dosoftei – *Liturghierul* (1679, 1683), *Psaltirea* (1680), *Molitvelnicul* (1681) și *Paremiile* (1682) –, au constituit punctul de pornire al **introducerii limbii române în cultul ortodox** ⁸⁶. Regăsirea *Octoihului* aduce noi informații despre acest fenomen crucial al culturii și spiritualității românești.

⁷⁷ Ἀνθολόγιου, p. 417.

⁷⁸ *Octoih*, f. 22^r (420^r).

⁷⁹ Ἀνθολόγιου, p. 403.

⁸⁰ *Octoih*, f. 20^v (418^v).

⁸¹ Ἀνθολόγιου, p. 400.

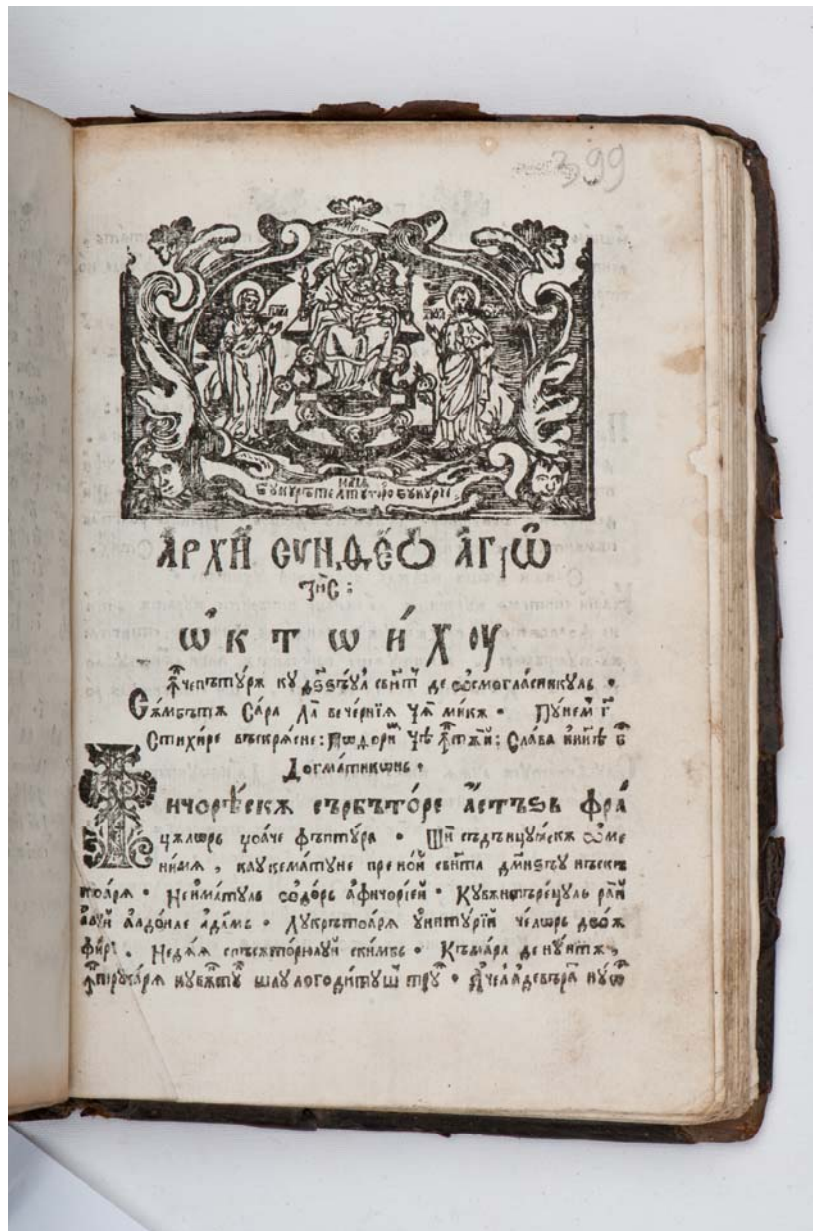
⁸² *Octoih*, f. 20^v (418^v).

⁸³ Ἀνθολόγιου, p. 401.

⁸⁴ *Octoih*, f. 23^{r-v} (419^{r-v}).

⁸⁵ Ἀνθολόγιου, p. 402.

⁸⁶ Expresie ce aparține lui Dan Horia Mazilu.

ABREVIERI

AMP – Arhiva Mănăstirii Putna.

BMP – Biblioteca Mănăstirii Putna.

BMS – Biblioteca Mănăstirii Sucevița.

BRV – Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom I (1508–1716), 1903.

RIAF – Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie.

THE REDISCOVERY OF A LOST WORK: THE ROMANIAN *OCTOICHOS*
OF METROPOLITAN DOSOFTEI OF MOLDAVIA

(Abstract)

This paper brings back to light a lost book, very important to the Romanian culture. It is the first *Octoichos* that was translated into Romanian and printed sometimes between 1683 and 1686. The translation was made by metropolitan Dosoftei of Moldavia (1671–1674; 1675–1686). The book was preserved at the Monastery of Putna until 1895 when it was given away and so its track was lost. This work of Romanian religious literature was found in 2008 and returned to the Monastery of Putna in 2010. This book, together with other four translated by the same author, mark the beginning of liturgical use of the Romanian language. In this *Octoichos*, metropolitan Dosoftei invented new Romanian words, thus enriching the Romanian language. The book also has annotations of metropolitan Dosoftei in his own handwriting, representing reviews to the translation. This is the oldest Romanian *Octoichos* that survived to our days and it is the only copy left.

Keywords: Octoichos, metropolitan Dosoftei, Putna Monastery, old Romanian literature, religious books.

Cuvinte-cheie: mitropolitul Dosoftei, Mănăstirea Putna, literatura românească veche, cărți religioase.

M-rea Putna